

АГРАРЕН УНИВЕРСИТЕТ	
гр. ПЛОВДИВ	
Вх. № <u>7096</u>	Дело № <u>19</u>
Получено на <u>19.01.2025</u>	

РЕЦЕНЗИЯ

върху дисертационен труд за получаване на образователната и научна степен “доктор” по: област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.8. Икономика, научна специалност Икономика и управление (селско стопанство)

Автор на дисертационния труд: Иванка Димитрова Димитрова, редовен докторант към катедра „Икономика“ при Аграрен университет, гр. Пловдив

Тема на дисертационния труд: Институционални проблеми и предизвикателства на туроператорската и агентска дейност

Рецензент: проф. дн Пламена Георгиева Йовчевска, Институт по аграрна икономика - София, Селскостопанска академия, 3. Социални, стопански и правни науки, 3.8. Икономика, Икономика и управление (селско стопанство), определена за член на научното жури със заповед № РД-16-1430/20.12.2024 год. от Ректора на АУ и Протокол № ДЗ-01/07.01.2025 от проведено първо заседание на НЖ.

1. Кратко представяне на кандидата.

След обучение в НБУ през периода 1996-2001 г. в специалност Икономика и бизнес администрация със специализация Мениджмънт в туристическия бизнес, Иванка Димитрова придобива образователно-квалификационна степен ОКС „Бакалавър“. След обучение в Аграрен университет-Пловдив, специалност Управление на туризма, през 2014 г. кандидатът получава ОКС „Магистър“. От 17.01.2019 г. се зачислява за докторант в редовна форма на обучение в катедра „Икономика“ с научен ръководител доц. д-р Минко Георгиев. Докторант Димитрова притежава богат трудовият стаж, на различни позиции натрупва опит при работа с хора, което спомага за израждането ѝ като експерт в областта на придобитата образователна квалификация. Богатият опит на кандидата в сферата на туризма е надеждна основа за разработване на дисертационно изследване. След успешно изпълнените дейности в индивидуалния план, настоящата защита е доказателство за натрупаната когнитивност от кандидата. Това позволява на Иванка Димитрова, при изпълняване на професионалните ангажменти, да дефинира изследователски въпрос, прераснал в дисертационна теза.

2. Актуалност на проблема.

Макросоциалната трансформация променя икономическата система на обществата. При прехода от планова към пазарна икономика стопанската конюнктура у нас се преобразува. Зараждат се нови институции, процес, от който в последните десетилетия, произтичат редица предизвикателства пред туроператорската и

турагентската дейност/бизнес, които, след присъединяването на страната към общото икономическо пространство, прерастват в институционални проблеми.

3. Цел, задачи, хипотези и методи на изследване.

Целта на дисертационното изследване е идентифициране и оценка на правни, икономически и организационни проблеми в туроператорския и турагентския бранш. **Предметът** е определен в сферата на „обществени отношения свързани с институциите“, структурата на организациите, участниците в процесите в туроператорския и турагентски сектор, ефектите свързани с направените от тях разходи и някои форми на необосновано облагодетелстване, познато като „търсене на рента“. **Обектът** е възпроизводството/дейността на туроператорите и туристическите агенти и свързаните с тях организации. **Задачите** са съотнесими към целеполагането в изследването и са ориентирани към: *Критичен преглед на същността на институционалните проблеми* в контекста на НИИ в качеството ѝ на научно направление, присъединяващо към икономиката на социални и правни норми, прилежащи към стопанската активност; *Адаптирана методика за анализ на функционирането на туроператорите и туристическите агенти за 10 годишен период*; *Анализ на институциите*, изследване структурата и процесите в туроператорската и агентска дейност, дефиниране на туристическите агенти и оценка на риска; *Определяне на транзакционните разходи* и други непазарни ефекти; *Промени за усъвършенстване* на туроператорската и турагентска дейност. **Хипотезите** са основна: „Институционалното въздействие върху туроператорския и турагентския бранш често води до повишени административни и оперативни разходи, което от своя страна стимулира процеса на търсене на ренти“ и четири допълнителни, обхващащи/детайлизиращи целеполагането в авторовото изследване, разделени на две групи. **Методите** са от различни научни области, апробирани и приложени в зависимост от използваната емпирика и потребностите на анализа.

4. Онагледеност и представяне на получените резултати.

Дисертационния труд е разработен в класическа структура, включваща увод, четири глави, изводи, препоръки и библиография от 137 източника. Изследването е изпълнено в обем от 191 стандартни страници. Онагледеността е представена в 15 таблици и 24 фигури. Избраната структура и начинът на онагледяване на изследването позволява на докторанта да представи резултатите от изследването по достъпен за читателите начин. В *първа глава* докторантът акцентира на теоретични направления, изследователски школи и автори, в чиито трудове се разкриват/показват генезиса и развитието на неокласическата школа и основните съставни на концепцията за Новата институционална икономика (НИИ). Съдържателността на критичния литературен преглед е надеждна основа за разработването на *втората глава*, организирана около избора на методичен подход за анализ на туроператорската и турагентската дейност в България. Авторът представя аналитичната рамка и хипотезите, три, организирани около фактора „търсене на рента“: хипотеза за институционалните промени, хипотеза за участниците, за информационна асиметрия и две, около

„сделковите/транзакционните разходи“: хипотеза за правата на собственост и за сделковите разходи. Представя се дискретно-структурния анализ, извеждат се променливите, разходите за сделките, еталона/бенчмаркинга в туризма търсенето на ренти и др. В *третата глава* на дисертацията е конструкцията на изследването, анализират се институционални проблеми на макро, мезо и микро ниво, промени във формалните институции и механизми, разпределението на финансовата подкрепа, институционални и технологични процеси и проблеми, разходи за услуги, разходи за пътувания спрямо броя на туристическите агенции, рискове при посредничеството в дейността, същност на дейността, динамика, актьори, търсене на рента, риск в ТО и ТА, характеристика на сделковите разходи, започване и приключване на дейност, анализ на хипотезите. *Четвъртата глава* съдържа шест препоръки за усъвършенстване на дейността на туроператорските организации и турагентите.

5. Обсъждане на резултатите и използвана литература.

Съвременните теоретични школи са носители на квинтесенция, създавана в хода на хилядолетното развитие на науката. Критичният прочит на богатия набор използвана от автора литература в *първа глава* извежда редица примери в потвърждение на това твърдение и е резултат от опита на докторанта да открие *логиката на изследването*. Потвърждава се ролята на икономиката като социална наука при осигуряването на подходящ инструментариум за изучаване на стопанската среда/икономическата система в обществата. Позоваването на философията на Джовани Батиста Вико (1668-1774) (повлиян от Платон), на Торщайн Веблен (1857-1929), на дисертацията „Риск, несигурност и печалба“ на Франк Найт (1885-1972), оказал силно влияние за израстването на Роналд Коуз (1910-2013), получил Нобел за извеждане на значението на сделковите разходи и ролята на правата на собственост. При литературния преглед докторантът споделя теоретични идеи на автори, според които съобразяването с институционалните промени при икономическите анализи е императив за обективност. Дъглас Норд (1920-2015), като дългогодишен преподавател по история на икономическата мисъл допринася за развитието на НИИ и през 1993 г. също е удостоен с Нобелова премия. През 1997 г. Коуз, Норд и Оливър Уилямсън (1932-2020) са сред основателите на Международното общество за НИИ като осъзната необходимост теоретичната експертиза да бъде от полза за мрежовото общество на институционалистите при подпомагането на стопанските субекти. Ако индивидите оценяват рационално възможностите, във всички общества стопанските структури ще бъдат продуктивни и ефективни. Феноменът на вековен или десетилетен икономически упадък на нации и държави провокира въпроси, чиито отговори откриваме при анализа на елементи от концепцията за НИИ: въздействието на факторите „права на собственост“, „сделкови/транзакционни разходи“, „публичният избор“, „търсене на рента“ и др. В този смисъл докторантът се позовава на констатацията на Уилямсън че договорът е на най-важната институция и в това качество е фундамент за координационно-управленската структура. Координацията в икономиката се гради на съвместяване/сътрудничество, в тази връзка, правилно се акцентира върху създаването на стойност от разпределянето на правата на собственост, транзакционните разходи, наличието на информационна асиметрия, търсене на рента при туроператорската и турагентската дейност. Обективните икономически предпоставки и човешкия фактор в този бизнес са почти равнопоставени. От гл. т. на управленската теория умело се

открояват спецификите на макро, мезо и микро институционално ниво.

Критичният прочит на произведения от автори, живели в различни общества, елементи от чието творчество са основополагащи за концепцията на институционализма, от една страна, и експертизата на докторанта, умението да изведе изследователския въпрос, да оформи целепологането на дисертационната теза, от друга страна, оформят своеобразната координатна система, в която се представя методичния инструментариум на дисертацията. Считам, че логиката на извеждането на работния процес при изпълняването на задачите, е мотивирало решението авторът да формулира основната и четирите допълнителни хипотези във втора глава. Извеждането на аналитичната част на изследването и представената рамка потвърждават рационалността на вграждането на хипотезите в методичната част на дисертацията, решение, което, само по себе си, също е натоварено с методична конотация. Уловена е сложната връзка между икономическа дейност, икономическа наука и икономическа теория. Изборът на променливите, начинът на измерване на сделковите разходи, прегледа на нормативността и ролята на еталона в туристическата дейност на организациите и агенциите, предполагат регистриране на някои от „тесните места“ в сектора. Докторантът фокусира търсенето на рента в потенциала на връзката от системен характер: динамиката в законодателството, произтичащите изменения в пазара, последвани от адаптиране на дейността на агентите в туристическия бизнес. Сравнителният анализ на търсенето на ренти има потенциал и би могъл експертно да се използва за подпомагане при оформяне на стратегически решения и подобряване на дейността в сектора с оглед разширяване на участието на ТОТАБ в създаването на стойност за националната икономика.

Представените данни за БДС от туризма в държави от различни континенти и тип икономически системи, въвеждат към институционализирането на ролята на посредничеството в сектора. Поддържащата му роля не се изчерпва само с логистика, екскурзоводство, преводачески и др. услуги. Създаването на заетост, укрепването на местната икономика, производството и преработката на местни производства, организирането на анимации и поддържането на традициите е начин за въвеждане „в оборот“ на неформални институционални норми и вграждането им в икономическата система. Вероятно това са процеси, регистрирани при северната ни съседка. В пандемичната среда трендът при създаването на БДС е относително устойчив. Докторантът експертно оценява системата в ТОТАБ посредством извеждане на промени, породени от динамиката в технологиите, общото европейско икономическо пространство, промените в законодателството и съпътстващата я нормативна промяна, пандемията, кризата с Украйна, които, по отделно и в съвкупност, създават неустойчивост в институционалната среда с влияние и върху стопанската конюнктура за развитието на туризма. Преследването на рента, промените в транзакциите, в броя на субектите, тенденциите при откриване и закриване на фирми, информационните асиметрии, нарушените връзки не са в състояние да се възстановят от предвидената финансова подкрепа. От емпиричните данни и графичното им представяне, се доказва, че помощта се разпределя асиметрично спрямо малкия бизнес и не неутрализира институционалните „шокове“. Конкретен казус за внасяне на несигурност в средата е Наредба № 18 от 13 декември 2006 г. за регистриране и отчитане на продажбите в търговските обекти чрез фискални устройства, изискванията към софтуера за управлението им и изискванията към лицата, които извършват продажби чрез електронен магазин. Софтуерът за управление на продажбите в търговските обекти (СУПТО) претърпява 34 промени. Институционалният стрес от въвежданите

по две изменения средногодишно затруднява комуникацията с приходната агенция, довежда до фалит малките фирми в ТОТАБ и се стига до съдебни спорове. Наредбата е отменена с мотив от съда „при въвеждането на изменения в наредбата бяха допуснати сериозни нарушения на административните процедури“ и се нарушава материалния закон (с. 103). Десетките промени в търговския закон и в Закона за електронните съобщения също коректно са идентифицирани като утежняващи фактори за управленските структури. От 2008 до 2019 г. броят на промените засягащи КСУ се удвояват. Динамиката и неточно ориентираната институционална промяна влияе неблагоприятно на икономическите резултати от функционирането на ТОТАБ, както и на останалите опериращите субекти. За 15 годишен период от 2005 г. до 2020 г. е отчетен съществен спад в регистрацията и ръст при закриването на ТО и ТА. В края на наблюдавания период новооткрити са 200 броя фирми, а прекратилите дейност са 120 броя (с. 130, фиг. 16), при това разходите за прекратяване на дейността превишават разходите за стартирането на дейност. Резултатите от изследване, проведено с участие на автора показват симптоми за неефективност на промените, вероятно и за неправилно разпределени права. Позволяваме си да направим това допускане въз основа на информацията, че неопределеността се повишава от 2 до 18 единици през 15 годишния период на наблюдение, специфичността от 1 до 8, а честотата на транзакциите спада от 5 до 2 единици.

В обобщение:

Приемам опита на докторанта да разположи дисертационното изследване в разширеното/надграденото с ролята на институциите поле на неокласическата теория. Умението да изведе от литературните извори автори и научни тези в подкрепа на избраната методична и аналитична рамка на изследването е атестат за овладяване на една от най-трудните задачи пред дисертанта.

Приемам изпълнението на задачите в дисертационното изследване и оценката на автора за статуса на формулираните хипотези.

6. Приноси на дисертационния труд.

Научни приноси

Използването на самостоятелните и обособени теоретични направления, обединени от концепцията/течението на „новата институционална икономика“, формулирам като приносен момент на автора. В духа на разбирането на Веблен, в съвременното общество институционализмът е функция от исторически процеси. Хората живеят в мрежи от отношения, лични и институционални, които се променят с динамиката на обществената среда.

Научно-приложни приноси

Докторантът представя дейността на стопанските агенти в туризма като част от икономическа система, чието функциониране е повлияно/подложено на сложни институционални влияния. Откритото от автора проявление/успоредяване на положителните и на отрицателните ефекти в дейността на туроператорите и турагентите, разкрива възможности за промяна в институционалните норми с оглед

преодоляване на неблагоприятни ефекти в стопанската конюнктура и създаване на повече БДС в националната икономика.

7. Критични бележки и въпроси.

Отправлям препоръка при бъдещи изследвания, в областта на настоящата дисертационна теза, по-широко да се използват достиженията на утвърдени автори от българската школа по НИИ, с представители в Пловдив, София, Варна, Велико Търново и др. образователни и научни структури в страната.

8. Публикувани статии и цитирания.

Представеният автореферат отразява обективно структурата и съдържанието на дисертационния труд. Прави впечатление отсъствието на формулирани авторски приноси от дисертационното изследване, което е нетипична практика при обучението в ОНС „доктор“.

Приложена е справка за публикационната активност, която съдържа четири статии, отпечатани в авторитетни български и чужди научни издания през периода 2019-2024 г. Едната статия е самостоятелна, трите са в съавторство. Това е атестат за висока оценка и публичност на резултатите от дисертационното изследване.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ:

Съдържанието на настоящата рецензия е резултат от критичен прочит на авторското изследване и представените документи, във връзка с публичната защита на дисертационния труд. Не познавам докторанта.

Въз основа на научените и приложените, от автора, различни методи на изследване, правилно изведените експерименти, направените обобщения и изводи считам, че представеният дисертационен труд отговаря на изискванията на ЗРАСРБ и Правилника на Аграрния университет за неговото приложение, което ми дава основание да го оценя **ПОЛОЖИТЕЛНО**.

Позволявам си да предложа на почитаемото Научно жури също да гласува положително и да присъди на Иванка Димитрова Димитрова образователната и научна степен **“доктор”** по научната специалност Икономика и управление (селско стопанство).

15.02.2025 г.
гр. Пловдив

РЕЦЕНЗЕНТ:

Подписите в този документ са заличени

във връзка с чл.4, т.1 от Регламент (ЕС) 2016/679

(Общ Регламент относно защитата на данни).